

15. Кірыла Тураўскі [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <http://svjazep.org/index.php?do=static&page=turauski><http://www.belsoch.by/?p=spadch&spid=37>. — Дата доступу: 10.10.2013 г.
16. [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <http://mikashevichi.ru/belarus/person/1046-kiril.html>. — Дата доступу: 10.10.2013 г.
17. Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <http://www.veselka.by/?p=2569>
http://www.youtube.com/watch?v=GAZcdoNmNm4&feature=player_detailpage — Дата доступу: 10.10.2013 г.
18. Сяліцкі, В. Кірыл Тураўскі і сучаснасць / В. Сяліцкі // Тураў. Тураўскае Евангелле. — Мінск, 2004.

Алесь Макарэвіч (Магілёў)

ВЫВУЧЭННЕ ТВОРАЎ БЕЛАРУСКАЙ ДЗІЦЯЧАЙ ЛІТАРАТУРЫ: УРОКІ ДАДАТКОВАГА ЧЫТАННЯ І ТВОРЧЫЯ РАБОТЫ Ў VII КЛАСЕ (ЧАЦВЁРТЫ БЛОК УРОКАЎ)

Арганізацыя працы настаўніка і вучняў па сістэме перспектыўных ліній адпавядае сучасным інавацыйным працэсам у галіне сярэдняй адукацыі. Прапанаваная намі раней методыка працы па гэтай сістэме [8] грунтуецца на вывучэнні літаратурных твораў у кантэксце блокаў урокаў, калі паралельна з вывучэннем твораў для чытання і вывучэння, для чытання і абмеркавання здзяйсняецца паралельная падрыхтоўка вучняў да ўспрымання і характарыстыкі твораў для дадатковага чытання, а таксама падрыхтоўка школьнікаў да выканання імі творчых работ. На падставе такіх дыдактычных зыходных можна весці гутарку пра стварэнне метадычнага комплексу для настаўнікаў — такой метадычнай крыніцы, у якой змест, формы, метады і прыёмы вывучэння літаратуры ў адпаведным класе прадстаўлены не манаграфічна (напрыклад, вывучэнне творчасці пэўнага пісьменніка, твораў для дадатковага чытання і інш.), а цэласна. Такі падыход да працэсу выкладання літаратуры спрыяе эфектыўнай і рацыянальнай арганізацыі метадычнай працы настаўніка, калі ён выразна бачыць, асэнсоўвае і, адпаведна, плануе навучальныя перспектывы, а таксама паэтапна і комплексна арганізуе іх здзяйсненне.

У ранейшых публікацыях аўтара гэтых матэрыялаў прадстаўлена характарыстыка зместу і некаторых форм падрыхтоўчай і непасрэднай працы настаўніка і вучняў пры вывучэнні твораў беларускай літаратуры ў сёмым класе (першы — трэці блок урокаў [5–7]). У дадзеным выпадку вызначым структуру і змест чацвёртага блока, коратка ахарактарызуем формы працы ў яго межах.

Структура блока: а) урокі па творах для чытання, чытання і абмеркавання (№№ 25–39); б) урок па творы для дадатковага чытання (Павел Місько «Эрпіды на планеце Зямля»); в) урок, на якім здзяйсняецца творчая работа (водгук на аповесць Паўла Місько «Эрпіды на планеце Зямля»).

Змест блока і некаторыя формы працы. Паколькі асноўны метадычны прадмет дадзеных матэрыялаў — урок па творы для дадатковага чытання (далей — УДЧ) і ўрок, на якім здзяйсняецца творчая работа (далей — УТР), то звернем увагу найперш на тыя творы для чытання і вывучэння, матэрыял якіх спрыяе перспектыўнаму выхаду на УДЧ і УТР. Адзначым, што змест гэтага

блока вызначаецца выхадам на тэарэтычныя паняцці, адпаведныя ім мастацкія з’явы, характарыстыка якіх на адпаведных уроках дазваляе рыхтаваць і праводзіць абгрунтаваны і доказы водгук на прачытаны твор, а таксама здзяйсняць выхад на элементы параўнальнай характарыстыкі літаратурных вобразаў, мастацкіх асаблівасцей твораў. Вызначанае вышэй садзейнічае ў сваю чаргу фарміраванню эстэтычнага густу сямікласнікаў у працэсе ўспрымання імі мастацкага твора і яго ацэнкі.

Урок №№ 25–27*: апавяданне З. Бядулі «На каляды к сыну».

Урок № 25. *Уступ да чацвёртага блока. Ён можа складацца з дзвюх частак. Першая частка:* характарыстыка структуры блока з перспектыўным выхадам на УДЧ і УТР. *Другая частка:* знаёмства з артыкулам «Цікавае і захапляючае ў звычайным і паўсядзённым»; абмеркаванне яго ў праекцыі на апавяданне Змітрака Бядулі «На каляды к сыну», на аповесць Паўла Місько «Эрпіды на планеце Зямля» і водгук на гэты твор.

Прыкладны змест першай часткі ўступу і формы працы: а) аб’яўленне даты абмеркавання аповесці і, адпаведна, найбольш эфектыўнага тэрміну яе чытання; б) вызначэнне найбольш прыдатнай крыніцы, у якой змешчаны тэкст аповесці, — інтэрнэт-старонка knihi.com [9]; успрыманне твора па гэтай крыніцы дазволіць, акрамя іншага, «выразіць» цытаты з той мэтаю, каб, раздрукаваўшы і адпаведным чынам скампанаваўшы, выкарыстаць іх пры характарыстыцы вобразаў аповесці, у працэсе падрыхтоўкі адказаў на пытанні па ёй, а таксама падчас падрыхтоўкі і рэпрэзентацыі водгуку на гэты твор; в) размеркаванне пытанняў і заданняў да аповесці (ксеракопіі)**; змест і форма

*Прапанаваная ў дадзеных матэрыялах нумарацыя ўрокаў адрозніваецца ад той, якая вызначана ў дапаможніку для настаўнікаў па прыкладным каляндарна-тэматычным планаванні; гэта выклікана спецыфікай кампаноўкі ўрокаў па творах для дадатковага чытання і ўрокаў, на якіх выконваюцца творчыя работы: яны ўтвараюць своеасаблівыя «пары» ў кантэксце кожнага блока, адбываюцца адзін за адным.

***Напрыклад.* 1) Вызначыць вымышленае, фантастычнае ў аповесці «Эрпіды на планеце Зямля»; праілюстраваць яго прыкладамі з гэтага твора. 2) Як пры дапамозе вымыслу і фантазіі аўтару ўдалося раскрыць характары рэальных і фантастычных герояў аповесці (напрыклад, пераканальна, доказна і інш); пацвердзіць гэта прыкладамі, доказамі. 3) Знайсці ў творы прыкметы псіхалагізму (псіхалагічнай характарыстыкі дзеючых асоб, псіхалагічнай матывацыі іх учынкаў, псіхалагічнага напружання, якое перадаецца чытачу і інш.), падрыхтаваць характарыстыку гэтых прыкмет, вызначыць значэнне іх уздзеяння на чытачоў: вашых бацькоў, аднакласнікаў; асабіста вас. 4) Ці пераканальныя для вас падзеі, адлюстраваныя ў аповесці, учынкі герояў гэтага твора? 5) Вызначыць такія мастацкія дэталі, якія спрыяюць раскрыццю характару дзеючых асоб аповесці, іх схільнасцей, памкненняў, перажыванняў. 6) Перачытаць тыя з дыялогаў аповесці, якія, на вашу думку, спрыяюць раскрыццю характару дзеючых асоб твора. Выкарыстаць некаторыя часткі з гэтых дыялогаў для падмацавання характарыстыкі герояў аповесці. 7) Вызначыць такія эпізоды, якія, на вашу думку, будуць цікавыя вамым аднагодкам, сябрам. Паспрабуйце сфармуляваць на іх падставе тэкст «рэкламы» гэтага твора з той мэтаю, каб выклікаць цікавасць да аповесці і жаданне прачытаць яе. 8) Складзі кароткі план твора. 9) У адпаведнасці са складзеным планам ахарактарызаваць змест і вобразы аповесці. 10) Вызначыць ролю таямнічага і незвычайнага ў далейшым выбары жыццёвага шляху герояў-падлеткаў. 11) Вызначыць эпізоды, якія пашы-

пытанняў і заданняў павінны спрыяць эфектыўнай падрыхтоўцы вучнямі водгуку на гэты твор; г) вызначэнне формы, структуры водгуку з той мэтай, каб у працэсе ўспрымання твора вучні змаглі назапашваць адпаведны матэрыял да водгуку на яго. *Прыкладны змест другой часткі ўступа і формы працы:* а) вызначэнне на падставе зместу апавядання З. Бядулі, прачытанага вучнямі дома, ролі падзей гэтага твора ў пазнанні асаблівасцей сямейных узаемаадносін; разважанні адносна таго, ці мог пісьменнік назіраць усе тыя падзеі, што адлюстраваны ім у апавяданні, у рэальным жыцці; б) агучванне заданняў на далейшы этап урока: у працэсе чытання настаўнікам артыкула «Цікавае і захапляючае ў звычайным і паўсядзённым» з вучэбнага дапаможніка вызначыць ролю вымыслу і фантазіі ў паказе жыцця ў мастацкіх творах і значэнне праявічых тэкстаў у пазнанні жыцця; в) чытанне настаўнікам уголос артыкула; г) калектыўнае выкананне вучнямі названых вышэй заданняў і разважанні па іх; д) падагульненні настаўніка па другой частцы ўступа: *аналіз адказаў вучняў, *падагульненая фармулёўка эстэтычнага значэння вымыслу і фантазіі, ролі літаратурных твораў у пазнанні жыцця, *праекцыя зробленых настаўнікам падагульненняў на змест апавядання З. Бядулі «На каляды к сыну» і фантастычную аповесць П. Місько «Эрпіды на планеце Зямля».

Урок № 26. Яго можна пабудаваць такім чынам, каб раскрыць наступныя вызначаныя вучэбнай праграмай пытанні: *«Псіхалагізм апавядання, майстэрства пісьменніка ў раскрыцці думак і перажыванняў старой Тэклі», «характарыстыка Лаўрука праз канкрэтныя выразныя дэталі»* [2, с. 40]. Асноўнай формай працы пры гэтым можа быць наступная: тлумачэнне настаўнікам пры дапамозе адпаведных артыкулаў з вучэбнага дапаможніка паняццяў «псіхалагізм», «мастацкая дэталі», а таксама адпаведных ім з’яў з апавядання «На каляды к сыну», ілюстрацыя тэарэтычных паняццяў фактамі мастацкага твора. У фінале гэтага этапу характарыстыкі твора можна здзейсніць перспектыўны выхад на ўспрыманне вучнямі аповесці П. Місько «Эрпіды на планеце Зямля» — твора, у якім учынкі дзяцей пададзены ў іх псіхалагічнай матываванасці, успрымаюцца як доказы і верагодныя ў кантэксце падзей твора.

Урок № 34. У працэсе характарыстыкі «*мастацкіх асаблівасцей аповесці Янкі Брыля “Сірочы хлеб”*» [1, с. 38], дыялогу як «*спосабу раскрыцця зместу ў апавядальных творах*» [2, с. 41] можна таксама здзейсніць перспектыўны выхад на ўспрыманне і характарыстыку вучнямі аповесці П. Місько «Эрпіды на планеце Зямля»: а) пракаменціраваць адпаведныя заданні да гэтага твора, б) сарыентаваць вучняў на форму выкарыстання характарыстыкі дыялогаў з аповесці ў водгуках на гэты твор.

Урокі № 35–37. Характарыстыка апавядання І. Навуменкі «Жуль Верн». Урок № 36. «*Фарміраванне ўменняў складаць план твора і па ім характарызаваць змест і вобразы, вызначаць ролю таямнічага і незвычайнага ў далейшым выбары жыццёвага шляху герояў-падлеткаў*» на прыкладзе

раюць вашы ўяўленні пра свет (г.зн. вызначыць пазнавальную ролю твора). 12) Зрабіць ілюстрацыі да тых эпізодаў, якія найбольш Вам спадабаліся.

характарыстыкі дадзенага твора — усё гэта таксама садзейнічае эфектыўнаму выкананню заданняў па аповесці П. Місько «Эрпіды на планеце Зямля», а таксама паралельнай падрыхтоўцы вучнямі водзыву на гэты твор.

Урок № 38 (УДЧ): характарыстыку аповесці П. Місько «Эрпіды на планеце Зямля» мэтазгодна праводзіць у адпаведнасці з прапанаванымі сямікласнікам на ўступным уроку да гэтага блока заданнямі і пытаннямі. Пажадана зрабіць невялікую выставу, а на ўроку правесці конкурс ілюстрацый да аповесці, якія сямікласнікі павінны былі падрыхтаваць да гэтага ўрока. У якасці перспектыўных (у праекцыі на УТР) выноў на гэтым уроку, якія вучні могуць выкарыстаць у водгуках на УТР, могуць быць наступныя.

У «*Эрпідах на планеце Зямля*» вельмі важную сэнсаўтваральную ролю выконваюць мастацкія дэталі (можна прыгадаць тэарэтычныя высновы з характарызаваў раней артыкулаў «Цікавае і захапляючае ў звычайным і паўсядзённым», «Мастацкая дэталі»). Гэты твор напоўнены загадкавым і таямнічым (з’яўленне Эрпіда-адзін менавіта каля вёскі Клінцы, запланаваная сустрэча яго менавіта з Ванем, уздзеянне Эрпіда на навакольны свет і інш.), глыбокім пазнавальным зместам лінгвістычнага кшталту (выкарыстанне Ванем фразеалагізмаў і тлумачэнне іх Эрпідам), маральным патэнцыялам выхаваўчага зместу, які пераканальны для чытачоў-сямікласнікаў (клопат і адпаведныя ўчынкі Вані ў адносінах да намаганняў Эрпіда рэалізаваць схаваныя жаданні Ваневых бацькоў, настаўніка Алега Максімавіча; імкненні Вані дапамагчы Эрпіду выканаць яго місію ў ваколіцах Клінцоў і ў Мінску, дапамога пры гэтым дзяцей і інш.). Мэтазгодна правесці адпаведныя паралелі з апавяданнем І. Навуменкі «Жуль Верн» (для прыкладу: імкненні апавядальніка да таямніц «*вялікага неба*» [3, с. 166–167]; яго «*нястрымная прага да новага, нязвяданага, неапісанага*» [3, с. 168–169, 171, 179], захапленні геаграфіяй; характарыстыка апавядальнікам маці [3, с. 168], яе памкненняў), апавяданнем З. Бядулі «На каляды к сыну» (вобраз маці, яе перажыванні, клопат пра сына, імкненне даказаць, што ён добры, варты павягі) і аповесцю П. Місько (рэалізацыя маці пад уздзеяннем Эрпіда жадання сабраць разам усю сям’ю, зрабіць снеданне для усіх адначасова: раздзел № 10). Такія паралелі даюць падставы для комплекснага выхаваўчага ўздзеяння на сямікласнікаў у кантэксце гэтага блока ўрокаў.

Дамашняе заданне да наступнага ўрока. 1. Падрыхтаваць пісьмовы варыянт водгуку на аповесць П. Місько «Эрпіды на планеце Зямля», выкарыстаўшы парадны адносна яго структуры і зместу. Пісьмовы варыянт спрыяе, па-першае, больш адказным адносінам вучняў да граматычнага, моўнага афармлення водгуку, па-другое, — развіццю ўменняў лагічнага і аргументаванага выказвання. 2. Навучыцца вусна пераказваць падрыхтаваны водгук.

Урок № 39 (УТР): у сувязі з вывучэннем разгледжаных вышэй твораў яго можна правесці па наступнай тэме: «Мае ўражанні і вывады па аповесці П. Місько «Эрпіды на планеце Зямля» — водгук на самастойна прачытаны твор». Гэта адпавядае вызначаным вучэбнай праграмай «*асноўным відам работ па літаратуры ў VII класе*» [2, с. 44]. Пры гэтым варта мець на ўвазе, што падрыхтоўка і вусная рэпрэзентацыя вучнямі водгуку на прачытаны твор

павінны спрыяць не толькі фарміраванню маўленчых уменняў характарыстыкі пэўных мастацкіх з’яў, а і ўменняў доказнай эстэтычнай іх характарыстыкі, рэкламавання. Магчымыя формы рэпрэзентацыі выноў з водгукаў: падрыхтаваныя вучнямі ілюстрацыі да аповесці; плакаты (карткі) з цытатамі; фотаздымкі пісьменніка, вокладак яго кніг і інш. Усё гэта спрыяе арганізацыі дадзенага ўрока ў форме чытацкай канферэнцыі.

Такім чынам, прапанаваныя тут этапы і формы працы па сістэме перспектыўных ліній спрыяюць: а) паэтапнаму назапашванню неабходных для выканання творчых работ фактаў з мастацкай літаратуры — гэта адна з галоўных умоў падрыхтоўкі да УТР; б) фарміраванню ўменняў вобразных выказванняў, прыўнясенне ў іх суб’ектыўна-ацэначных элементаў на падставе ўспрымання мастацкіх твораў і суаднясення іх з іншымі мастацкімі творамі, а таксама тэарэтычнымі крыніцамі. Усё адзначанае садзейнічае фарміраванню ў сямікласнікаў уменняў і навыкаў рацыянальнай арганізацыі працы (самастойнай і на ўроку) па сістэме перспектыўных ліній.

Літаратура

1. Валочка, Г. М. Беларуская мова і літаратура. 7 кл.: прыкладнае каляндарна-тэматычнае планаванне: дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі / Г. М. Валочка, С. А. Язерская, Т. У. Логінава. — Мінск: НПА Аверсэв, 2012. — 46 с.
2. Вучэбная праграма для агульнаадукацыйных устаноў з беларускай і рускай мовамі навучання. Беларуская літаратура V–XI класы / Зацв. Міністэрствам адукацыі Рэсп. Беларусь. — Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2012. — 127 с.
3. Лазарук, М. А. Беларуская літаратура: вучэб. дапам. для 7-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / М. А. Лазарук, Т. У. Логінава. — Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2010. — 304 с.
4. Логінава, Т. У. Беларуская літаратура ў 7-м класе: вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Т. У. Логінава, Т. І. Мароз. — Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2012. — 200 с.
5. Макарэвіч, А. М. Творы для дзіцячага чытання Янкі Купалы і Якуба Коласа ў кантэксце падрыхтоўкі настаўніка і вучняў да ўрокаў развіцця маўлення (сёмы клас, першы блок урокаў) / А. М. Макарэвіч // Мова — літаратура — культура: VII Міжнар. нав. канф., прысвечаная 130-годдзю з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа, 27–28 верас. 2012 г., Мінск, БДУ: зб. нав. арт. / пад аг. рэд. Т. І. Шамякінай. — Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2012. — С. 431–437.
6. Макарэвіч, А. М. Творы Я. Коласа, В. Быкава, У. Караткевіча ў кантэксце падрыхтоўкі да ўрокаў пазакласнага чытання і развіцця маўлення (сёмы клас, другі блок урокаў) / А. М. Макарэвіч // Беларусь на скрыжаванні стагоддзяў: ад класікі да сучаснасці: матэрыялы Міжнар. навук. канф., г. Мінск, 1–2 лістап. 2012 г. / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М.Танка. — Мінск: БДПУ, 2012. — С. 155–158.
7. Макарэвіч, А. М. Творы для дзіцячага чытання Якуба Коласа, паэтаў-сучаснікаў у кантэксце падрыхтоўкі да ўрока развіцця маўлення (сёмы клас, трэці блок урокаў) / А. М. Макарэвіч // Творчая спадчына Янкі Купалы і Якуба Коласа ў сістэме дзяржаўна-культурных і духоўна-эстэтычных прыярытэтаў XXI стагоддзя: Матэрыялы Міжнар. Навук. канферэнцыі (да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа), Мінск, 25–26 верас. 2012 г. / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нац. акадэміі навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы. — Мінск: Права і эканоміка, 2012. — С. 142–148.

8. Макарэвіч, А. М. Вывучэнне твораў беларускай дзіцячай літаратуры: урокі дадатковага чытання і творчыя работы ў V — VI класах / А. М. Макарэвіч // Беларуская мова і літаратура. — 2013. — № 7. — С. 9 — 16.
9. Місько, П. Эрпіды на планеце Зямля / П. Місько [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: http://knihi.com/Paval_Misko/Erpidy_na_planiecie_Ziamla.html. — Дата доступу: 22.10.2013 г.

Валянціна Дылеўская (Мінск)

АСАБЛІВАСЦІ ВЫВУЧЭННЯ ТВОРЧАСЦІ ТАРАСА ШАЎЧЭНКІ ВА ЎСТАНОВАХ АГУЛЬнай СЯРЭДняй АДУКАЦЫі

Творчасць Тараса Шаўчэнкі вывучаецца ў 9 класе ў раздзеле «Па шляху сінтэзу: сентыменталізм, рамантызм, рэалізм». Рэкамендуецца звярнуць увагу на сувязь яго паэзіі з фальклорам, песеннай творчасцю ўкраінскага народа, глыбокую грамадзянскую, патрыятычны пафас («Думка», «Садок вішнёвы каля хаты»), мастацкую інтэрпрэтацыю падзей беларускай гісторыі ў паэме «Цары». Для самастойнага чытання — «Не грэе сонца на чужыне». На жаль, на гэта адведзена ўсяго адна гадзіна. Наўрад ці можна разлічваць на ґрунтоўны разгляд вызначаных пытанняў.

Пры арганізацыі працы па вывучэнні творчасці Тараса Шаўчэнкі якую б форму ўрока не абраў настаўнік, важна, каб усім яго зместам, строга прадуманымі вучэбнымі сітуацыямі, выкарыстанымі метадамі і прыёмамі ён мог захапіць вучняў жыццём і творчасцю паэта, выклікаў жаданне спазнаць не толькі асобныя старонкі біяграфіі, але і мастацкі свет яго твораў. Віды дзейнасці вучняў: работа з манаграфічнымі працамі, прысвечанымі Тарасу Шаўчэнку, эпіграфам, удзел у рэпрадуктыўнай і эўрыстычнай гутарках, у каментары апераджальных заданняў, выступленне з вуснымі паведамленнямі, выразнае чытанне твораў, удел у паэтычным міні-вернісажы. Вучням патрэбна ведаць асноўныя этапы жыццёвага і творчага шляху Т. Шаўчэнкі, асаблівасці фарміравання светапогляду, ацэнку яго дзейнасці крытыкай і літаратуразнаўствам. Яны павінны ўмець вылучаць у біяграфічным матэрыяле самае істотнае, тлумачыць заканамернасці часу, эпохі, у якую жыў і працаваў Тарас Шаўчэнка, раскрыць адметнасць творчага таленту. Для падрыхтоўкі апераджальнага задання пошукавага характару можна параіць выкарыстаць наступную літаратуру: *Нарысы беларуска-ўкраінскіх літаратурных сувязей / навук. рэд.: М. А. Тычына, У. І. Мархель. — Мінск, 2002; Шамякіна, Т. І., Праскаловіч, В. У. Беларуская літаратура ў 9 класе: вучэб.-метадыч. дапам. для настаўнікаў. — Мінск, 2012.*

Прыступаючы да вывучэння творчасці Т. Шаўчэнкі, перш за ўсё трэба раскрыць асобу аўтара, своеасаблівасць мастацкага свету, паказаць духоўную, унутраную біяграфію творцы, якая напаяе змест яго твораў, гарманізуе ўсе іх кампаненты, выяўляецца ў мастацкай цэласнасці. Лекцыю настаўніка могуць дапаўняць кароткія інфармацыйныя паведамленні вучняў, якія ўтрымліваюць не толькі летапіс жыцця, але і інтэрпрэтацыю творчасці. Такая форма працы дазволіць данесці да школьнікаў не толькі патрэбную інфармацыю пра жыццёвы і творчы шлях, але стане аглядам навуковай і навукова-папулярнай літаратуры.